

Het begin van het slagturven in Nederland

J. Renes

De methoden om turf te winnen kunnen ruwweg in tweeën worden verdeeld: graven (delven) en baggeren. Het eerste gebeurt met veen boven de grondwaterspiegel. Na ontwatering wordt de turf "gestoken" tot men belandt bij het grondwater. Dit is de meest simpele manier en, zolang er turf in overvloed is, vaak de enig toegepaste.

Als de mogelijkheden geringer worden, doordat veel van het veen boven de grondwaterspiegel is afgegraven, zal de belangstelling voor dieper gelegen reserves toenemen. In enkele gevallen is het relatief eenvoudig de grondwaterstand zodanig te verlagen dat daarna op de oude wijze met de winning kan worden doorgedaan. Zo lag in West-Brabant soms veen in oude beekdalen die door latere dekzandruggen waren afgesloten. Door te zorgen voor een uitwatering liep het dal als het ware leeg. Dit is het geval geweest in het dal van de Bieloop bij Rijsbergen. In dit dal was in de vijftiende eeuw nog zo veel veen dat de oudste turfvaarten het zonder moeite dwars over konden steken. Met name door het graven van de (IJzermolense) Turfvaart in 1619 verlegde de afwatering zich

naar de lengterichting van het dal. Ook is men plaatselijk, onder andere in Friesland, wel overgegaan tot het bedijken van een stuk veenland. De zo gevormde polder werd met behulp van een windmolen diep ontwaterd.

Het is echter ook mogelijk onder de grondwaterspiegel te vervenen. Dit gebeurt door de turf vanaf de kant of vanaf een vlot met de zg. baggerbeugel op te baggeren. Deze methode wordt "slagturven" genoemd. De landschappelijke gevolgen hiervan zijn veel rampzaliger dan van de oudere methode: na een vervening boven de grondwaterspiegel kan het gebied in circa vijftig jaar weer voldoende verlanden om opnieuw te worden ontgonnen. Slagturven laat echter een diepe waterplas achter (Van Schaik, p. 146).

In zijn proefschrift over de vervening in Delfland en Schieland heeft Diepeveen onderzocht wanneer het slagturven is begonnen. Zijn conclusie luidt dat het vóór 1530 niet of nauwelijks voorkwam, maar nadien zeer snel in betekenis is toegenomen. Oudere vermeldingen, o.a. afkomstig van Ramaar, wijst hij van de hand. Overigens heeft hij zich enkel met Holland beziggehouden. In recentere literatuur wordt meestal het jaartal 1530 van Diepeveen overgenomen (Van Schaik, p. 146; Daams, p. 40) en voor het gemak of heel Nederland van toepassing verklaard. Toch is de uitvinding van het slagturven aanzienlijk ouder: in de Norfolk Broads (Gr. Br.) werd de methode al in de veertiende eeuw toegepast (Daams, p. 40).

Misschien is slagturven iets zo voor de hand liggends, dat het vroeg of laat door iedere belanghebbende wel een keer ontdekt wordt. In dat geval betekent de late toepassing in Holland enkel dat daar vóór 1530 nog voldoende eenvoudiger winbare turf aanwezig was. Om oudere toepassing van slagturven in Nederland te vinden moeten we dus op zoek naar gebieden waar eerder tekorten optraden. Dergelijke gebieden liggen in het zuidwesten van het land, waar in de middeleeuwen de Vlaamse steden hun invloed deden gelden.

De steden in Vlaanderen ontwikkelden zich een paar eeuwen eerder dan die in Holland.

Het gebied ten zuiden van Etten waar de in de tekst genoemde toepassing van slagturven moet worden gelocaliseerd. Het gebied ligt nu op de grens van de gemeenten Etten-Leur, Rucphen, Zundert en Rijsbergen. De omgeving van De Lokker (midden op de kaart) werd in 1430 uitgegeven voor vervening.

De IJzermolense turfvaart loopt van boerderij De Ganger (onderaan de kaart; de naam duidt op een doorwaadbare plaats) naar de rechtsbovenhoek. De Pannenhoeft is een landgoed, zoals er meer aan deze turfvaart liggen. Ze wijzen erop dat de vervening in dit gebied plaatsvond door grootschalige particuliere ondernemers. Momenteel is het grootste deel van het op de kaart aangegeven gebied ontgonnen. De Turfvaart is bij de Pannenhoeft gerestaureerd.

Die ontwikkeling ging ook toen al gepaard met een enorme brandstofbehoefte. De bossen in de omgeving verdwenen in hoog tempo. Al aan het eind van de 12e eeuw nam Filips van de Elzas (graaf van Vlaanderen 1168-1191), ondermeer om de bossen te sparen, het initiatief tot systematische verveningen. In hoog tempo werd in de eeuwen daarna verveend, niet alleen in Vlaanderen zelf, maar ook in aangrenzende gebieden. In de tweede helft van de 13e eeuw treffen we al grote Vlaamse verveningsondernemingen aan in het westen van de huidige provincie Noord-Brabant. Pas de laatste jaren wordt beetje bij beetje duidelijk hoe belangrijk de vervening in laatstgenoemd gebied is geweest (zie o.a. Kempen, Leenders, Renes). Grote veenreserves hebben er eerst voor gezorgd dat westelijk Noord-Brabant lange tijd bijna onbewoond is gebleven. Vanaf de 13e eeuw heeft de exploitatie van diezelfde veenreserves de ontwikkeling van het gebied juist sterk gestimuleerd. Het huidige landschap draagt nog in sterke mate een veenkoloniaal stempel, althans voor een geoefend oog.

Maar om terug te keren naar de kern van dit betoog; juist de vroege ontwikkeling van de vervening zal tot gevolg hebben gehad dat in het zuidwesten eerder dan in bijvoorbeeld Holland schaarste optrad. Zo ergens in Nederland vermeldingen van slagturven vóór 1530 verwacht konden worden, was dat in zuidwest Nederland.

Inderdaad leverde een zoektocht door regionale

literatuur een oudere vermelding van slagturven op: 1520 bij Steenberg (Vervloet, p. 110). Nog oudere gegevens kwamen voor in de Bredase Rechtsbronnen (Cerutti): omstreeks 1465 nam in de omgeving van Etten-Leur iemand op zich een hoeveelheid turf te leveren. Deze moest voor de helft bestaan uit delfturven en voor de andere helft uit "slachtorven". Deze laatste moesten worden gewonnen uit een tweetal meren. Een tweede overeenkomst waarin wordt gesproken van slagturven dateert van 1466 (Cerutti, II, resp. p. 498 en 505; aangehaald door Renes, p. 49. Ook Leenders, p. 58, wees hierop). Onlangs vond Leenders in een rekening uit 1373 (van de Monnikenmoeren in Etten, een vervening door een tweetal geestelijke instellingen in Brugge) dat moer gedolven werd "*uter vaerd ende uter wateringhe*" (Leenders, p. 58). Hij meent dat ook dit wijst op slagturven. Dit hoeft echter niet het geval te zijn. We moeten ons voorstellen dat de vaarten nogal ondiep waren en een behoorlijk deel van de tijd geheel droog stonden²⁾. Bovendien wordt uitdrukkelijk gesproken van delven.

Hoe dit zij, in ieder geval is het tijdstip van de eerste toepassing van slagturven in Nederland 65 jaar teruggebracht. In het voorgaande heb ik tevens nog eens de aandacht willen vestigen op de nog in veel te kleine kring bekende en in de meeste handboeken onderschatte verveningen in westelijk Noord-Brabant.

Noten

¹⁾ Het jaartal 1392 dat Ramaer noemde, wordt desondanks in recentere publikaties nog wel overgenomen (De Cock, p. 114).

²⁾ Turfvaarten waren "op maat gemaakt" voor de ondiep stekende vletten. Soms werd bij de uitgifte van veengronden bepaald dat hoger gelegen meren mochten worden aangetapt (Cerutti, I, p. 150; II, p. 115). We kunnen hieruit opmaken dat het soms moeite kostte om voldoende water in de vaarten te houden. Van de Turfvaart bij Rijsbergen is bekend dat soms een hoeveelheid water in werd gelaten, die de vletten van sluis naar sluis droeg. Erachter viel de vaart dan weer droog.

Literatuur

- CERUTTI, F.F.X. (1956 en 1972), Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda. Werken der Ver. tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht, Derde Reeks, nr. 17/1 en 17/2, Bussum.
- COCK, J.K. de (1965), Bijdrage tot de historische geografie van Kennemerland in de middeleeuwen op fysisch-geografisch grondslag, Amsterdam.
- DAAMS, Jzn. J. (1976), Het veenbedrijf in het Vechtplassengebied. In: Bakker, P.A., C.A.J. van der Hoeven-Loos, L.R. Mur en A. Stork, De Noordelijke Vechtplassen, pp. 31-63.
- DIEPEVEEN, W.J. (1950), De vervening in Delfland en Schieland tot het einde der zestiende eeuw, Leiden.
- KEMPEN, K. (1980), Er is geen moer meer te zien. Ongepubliceerde scriptie, Geogr. en Planol. Inst.-Vrije Univ., Amsterdam.
- LEENDERS, K.A.H.W. (1980), Etten en de turf. Bijdragen tot de geschiedenis van Etten-Leur, I, Etten-Leur.
- RENES, J. (1979), Het kultuurlandschap in Etten-Leur en Rucphen. Ongepubliceerde scriptie, Geogr. Inst., Utrecht.
- SCHAIK, P. van (1967/8), De economische betekenis van de turfwinning in Nederland, I. In: Econ.-Hist. Jaarboek, XXXII, pp. 141-205.
- VERVLOET, J.A.J. (1972), De exploitatie vóór de bedijkingen. In: Delahaye, A., J.A.J. Vervloet en G.W.G. van Bree, Steenberg in de middeleeuwen, Steenberg, pp. 105-171 en 325-336.